

Shulha V. D. Civil society in Ukraine (today's challenges in the light of the subject-deed approach)

The psychogenesis of the Ukrainian society creation process is viewed from the perspective of psycho-spiritual and psychosocial organization of Ukrainians as a nation, which has history determined by the peculiarities of the national character and energetic construction of the Ukrainian soul. Attention is paid to cordocentricity, reflectivity, family orientation as the attributes of the national Ukrainian character and their influence on the social life of every Ukrainian. It has been proved, that Ukrainians have high level of subjectivity, spontaneity, they prefer deed forms of solving problems, have high level of empathy to the life sufferings of the significant others and ability to conduct joint moral actions in difficult life situations; the essential attribute of their private and civil life is the subjective-deed format of the influence of a person on a person, based on the archetypes and psychofractals level that is typical for the nation. It was found, that on the genetic level Ukrainians tend to prefer the elective type of the civil society, and the social-psychological foundation of abilities and aspiration of a community is based on the idea of "viche" principle of the existence of community to such a society that is well established on the complex geopolitical conditions and is implicated by the subjective-deed level of interaction in the family-community. Since there is a necessity to solve state formation problems in Ukraine in the format close to the genetic societal programs, expediency of use of the subjective-deed approach to research of the processes of society formation in Ukraine and conceptualization of the model of the civil society belonged to Ukrainians has been proved.

Key words: Ukrainian psychics, national character, Ukrainian individualism, national idea, civil society, subjective-deed format of the influence of a person on a person, subjective-deed approach.

**КОПІНГ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ: ВИКЛИКИ
ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Н. В. Родіна, м. Одеса

Проведено огляд досліджень воєнного стресу в межах основних теоретичних підходів, перспективних для практичного застосування. Звертається увага на те, що сьогодні великі маси людей як військовослужбовців, так і цивільного населення, зазнають впливу екстремального стресу. Розглянуто основні парадигми дослідження воєнного копіngu: диспозиційну (полягає в тому, що особистісні риси здатні впливати на конкретні типи специфічної поведінки подолання в стресових умовах), транзакційну (розглядає когнітивну оцінку як первинний компонент процесу подолання труднощів, що може взаємодіяти зі способами подолання стресових чинників) та психодинамічну (розкриває роль несвідомого у формуванні копіngu в умовах воєнних дій). Зауважено, що спектр особистісних рис, оцінних модераторів та несвідомих чинників, які вивчаються в контексті подолання воєнного стресу, поки що досить вузький. Зроблено висновок, що результати дослідження явища подолання стресу в межах виділених парадигм сприятимуть активізації конструктивних форм копіngu.

Ключові слова: копінг, воєнні дії, Україна, диспозиційний підхід, транзакційний підхід, психодинамічний підхід.

Проблема воєнного стресу і його подолання має свою цікаву історію становлення в психології копіngu. Для української психологічної науки особливої актуальності проблема набуває в сучасних умовах, адже вже кілька місяців триває повномасштабний збройний конфлікт на Донбасі, який Міжнародний комітет Червоного Хреста класифікував як війну [1].

Копінг в умовах воєнних дій почали досліджувати в 70-х роках ХХ ст., коли завершилася участь Сполучених Штатів у В'єтнамській війні (1965–1973). У цей же самий період у зв'язку з арабо-ізраїльськими війнами дослідження стратегій подолання стресових ситуацій проводилося також психологами Ізраїлю. На сучасному етапі виокремлюються два магистральних напрями досліджень: вивчення копіngu військовослужбовців та вивчення копіngu мирного населення в умовах воєнних дій.

Щодо першого напрямку, то тут основними темами і проблемами, які порушують дослідники, є: особистісні характеристики військових, котрі зазнали екстремального стресу в умовах бойових дій; пріоритетні в таких ситуаціях копінг-стратегії; способи формування адекватних копінг-стратегій у військовослужбовців; посттравматичні стресові розлади у ветеранів, їх адаптація до мирного життя тощо. Спектр проблем, пов'язаних з подоланням мирним населенням стресу, спричиненого війною, яких торкаються дослідники копіngu, є схожим: вивчення індивідуально-психологічних характеристик найбільш вразливих до стресу категорій осіб, виявлення дієвих копінг-стратегій та їх розвиток, з'ясування особливостей посттравматичного стресового розладу. Особливе місце займає також копінг в умовах воєнних дій у контексті вікової психології. Збройні конфлікти розглядаються як екстремальні соціальні події, які призводять до жорстокого ставлення до громадян, зневажання прав дітей і підлітків. В умовах війни вони не тільки гинуть, а й порушується їхній звичний спосіб життя: вони постійно переживають відчуття загрози та небезпеки, а їхній стан здоров'я значно погіршується [2].

На сучасному етапі дослідники одностайні в тому, що професійна діяльність військовослужбовців насичена ситуаціями, спричиненими дією екстремальних чинників. Екстремальні ситуації викликають у суб'єкта значні труднощі, спонукають його понад міру використовувати сили та можливості, щоб подолати ці труднощі, виконати поставлені завдання [3]. Екстремальні ситуації, що виникають у зв'язку з воєнними діями, призводять не тільки до загибелі і поранень, а й до інших згубних для психічного здоров'я наслідків, психологічної травматизації. За даними психологів, щонайманше 18–20 % відряджених військових після повернення з так званих гарячих точок демонструють симптоми посттравматичного стресового розладу, інші – афективні й особистісні деформації [4]. Сьогодні в

Україні гостро постала потреба психологічної реабілітації як учасників Антитерористичної операції, так і мирного населення.

Як показує аналіз літературних джерел, явище екстремального воєнного стресу досліджують переважно в тих країнах, які задіяні в тих чи тих внутрішніх або міжнародних збройних конфліктах. Це насамперед США та інші країни НАТО, а також Ізраїль, Росія, Австралія, Нова Зеландія, Сальвадор, Нігерія, Індія, Пакистан та ін. На жаль, українські дослідники з відомих причин проблемі копінгу в умовах воєнних дій досі приділяли недостатньо уваги. Якщо раніше вітчизняним психологам доводилося стикатися з постстресовою реабілітацією ветеранів афганської війни, інших локальних війн, збройних конфліктів та миротворчих операцій, то зараз, під час проведення Антитерористичної операції, нагальність вивчення цих питань набуває значно більших масштабів.

Мета статті: провести огляд сучасних досліджень копінгу в умовах воєнних дій та визначити далі перспективи використання основних теоретичних положень цих досліджень під кутом зору викликів, з якими стикається Україна сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вітчизняних учених показує, що з часу здобуття нашою державою незалежності комплексні питання військової психології порушували такі дослідники, як В. В. Ягупов, С. Д. Максименко, А. В. Сорока, Г. В. Ложкін, В. Д. Наконечний, В. С. Клименко, Н. І. Копаниця та ін. У своїх працях вони звертали увагу передусім на морально-психологічний аспект забезпечення військовослужбовців, зокрема формування у них стійкості до стресових переживань у разі виникнення екстремальних ситуацій. Їхні дослідження базувалися як на загальних засадах військової психології, так і на різноманітному досвіді. Останній, зокрема, був пов'язаний з організацією психологічного забезпечення обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, особливостями психологічної підготовки особового складу українських військовослужбовців до участі в миротворчих операціях у Республіці Ірак, Лівані, Косово, Ліберії та Сьєрра-Леоне. Також брався до уваги досвід країн-партнерів: вивчалися особливості психологічної підготовки армій США та Великої Британії, досвід проведення психологічної підготовки та реінтеграції військовослужбовців бундесверу (Німеччина) після виконання миротворчих операцій [5].

Слід виділити дослідження, які проводилися до анексії Криму у військово-медичному клінічному центрі Кримського регіону (м. Севастополь) О. В. Брюхановим. Зокрема, вивчаючи копінг-стратегії військовослужбовців з дезадаптивними станами, він виявив, що такі військовослужбовці обирають переважно пасивні асоціальні моделі поведінки подолання [6]. Дослідник також з'ясував, що вибір стратегії подолання залежить від рівня розвитку суб'єктності військовослужбовця: низький рівень саморозвитку, а також інформаційна, соціальна, економічна, мен-

тальна несвобода вибору зумовлюють вибір пасивних та асоціальних стратегій копінг-поведінки (уникання проблем, агресивні дії, конфронтація) [7].

Що ж до вивчення копінг-стратегій цивільного населення під час збройних конфліктів, то досліджень цієї проблеми серед українських авторів нам виявити не вдалося. Вочевидь, це пов'язано з тим, що вперше після проголошення незалежності України в 1991 р. на території нашої держави відбуваються бойові дії.

Пропонуємо розглянути копінг в умовах воєнних дій з позицій трьох найбільш відомих підходів до подолання стресу: диспозиційного, транзакційного та психодинамічного. Досліджуючи копінг засобами системного аналізу та використовуючи для цього різні теоретичні парадигми, ми побудували єдину системну модель формування копіngu [8]. Успішно верифікувавши її, хочемо ще раз звернути увагу на мультипарадигмальність психології копіngu, яка передбачає одночасне існування рівноправних і взаємодоповнювальних концепцій, дослідницьких традицій тощо. Так, диспозиційні моделі виявляють спектр особистісних рис, що сприяють ефективному подоланню або, навпаки, призводять до серйозної дезадаптації та психологічної травматизації. У межах транзакційного підходу обговорюється когнітивна оцінка ступеня загрози як модератора в системі “стрес-копінг”, адже ризики для життя в умовах воєнних дій максимізуються. Психодинамічний підхід визнає головну роль за несвідомими процесами в психіці, зокрема у формуванні копіngu в екстремальних умовах.

Диспозиційні характеристики успішного подолання воєнного стресу. У диспозиційній парадигмі вивчення подолання стресу прийнято вважати, що особистісні риси здатні впливати на конкретні типи специфічної поведінки подолання в стресових умовах [9; 10]. Незважаючи на численні дослідження, присвячені особистості і подоланню життєвих стресорів [11–13], мало, утім, відомо про роль особистісних рис у подоланні травматичних подій, викликаних воєнними діями. Використовуючи п'ятифакторну модель особистості, Е. Ч. Пенг з колегами [14] визначили, які особистісні риси впливають на копінг у військовослужбовців. Ці риси зумовлюють три фактори: нейротизм, сумлінність та екстраверсія. Нейротизм позитивно пов'язаний із проблемно орієнтованим копіngом і негативно – зі стратегією уникання. Сумлінність має позитивні кореляції з проблемно орієнтованим копіngом і стратегією пошуку соціальної підтримки та негативні – з униканням. І, нарешті, екстраверсія виявила лише позитивні кореляції.

Дослідження особистісних характеристик угорських миротворців показало, що ключовою особистісною характеристикою кожного з них є здатність до самоконтролю. Так, Ж. Сіладьї з колегами [14] довели, що чим більшою мірою особистість здатна контролювати напруженість, тим рідше проявляються негативні симптоми в її психологічному здоров'ї. Послаблення здатності до контролю, неадекватне реагування, викликане

стресами в умовах воєнних дій, призводять до зростання напруженості. Як видно із цих досліджень, спектр особистісних рис та копінг-стратегій, що вивчаються в контексті подолання воєнного стресу, поки що досить вузький.

Когнітивна оцінка загрози як модератор. Дослідження стресу та подолання в межах транзакційної теорії копіngu фокусується на тому, як індивіди оцінюють ступінь стресової події, чи сприймають її як потенційну загрозу. Р. С. Лазарус і С. Фолкман розглядають когнітивну оцінку як первинний компонент процесу подолання труднощів, що може поєднуватися з різноманітними способами подолання повсякденних стресових чинників [11].

Для військовослужбовців відчуття загрози життю є, імовірно, найсильнішим, якщо порівнювати їх з представниками інших небезпечних професій. Згідно із С. Фолкман і Дж. Т. Московіц [12] життєві події, які мають травматичний характер і є відповідно невід'ємною частиною екстремальних професій, не тільки призводять до погіршення стану здоров'я (як фізіологічного, так і психологічного), а й впливають на ефективність певних стратегій подолання. Як зазначають Е. Ч. Пенг з колегами [14], чим загрозливіша ситуація, тим сильніший зв'язок між подоланням стресу і його ефективністю. Вони досліджували низку копінг-стратегій, зокрема активні дії, соціальну підтримку та уникання. У випадку перших двох стратегій зв'язок був позитивний, щодо третьої – негативний, тобто вона знижувала ефективність подолання.

Ці результати кореспондують з нашими висновками про те, що в умовах загрози життю спостерігається інваріантність реагування свідомого рівня особистості на ситуацію, унікальні особливості якого згідно з нашою моделлю пояснюються процесами, що відбуваються на несвідомому рівні. Відповідно, дезадаптивні зміни в ситуаціях загрози життю більшою мірою розбалансовані й поліморфні [8]. (Роль несвідомого в копіngu в умовах воєнних дій детальніше буде розглянуто нижче).

Рівень передбачуваної загрози посилює взаємозв'язок не тільки між копіngом і відчуттям благополуччя, а й між особистістю і копіngом. Дж. К. Коннор-Сміт і К. Флешбарт [10] у ході метааналізу виявили, що особистість стає більш сильною до копіngu в ситуаціях, які оцінюються як більш напружені (наприклад, рак, розлучення). Особистісні риси, що забезпечують стійкість до стресу (наприклад, висока екстраверсія, висока сумлінність, низький нейротизм), сприяють ефективному копіngu більшою мірою в той період, коли ситуація стає більш загрозовою. Це свідчить про те, що ефекти модерації копінг-поведінки виявляються і щодо диспозиційних характеристик особистості. Тому ми припускаємо, що ці ефекти найінтенсивніше мають виявлятися саме в умовах воєнних дій, адже що загрозливішою є ситуація, то сильнішим стає зв'язок між особистісними рисами та ефективністю копіngu. Але ступінь модераційного ефекту ще потребує належних досліджень.

Роль несвідомого у формуванні копіngu в умовах воєнних дій. Роль підсистеми “Свідомість” у системі рівнів особистості ми оцінюємо як визначальну [8]. Виявлено, що чим більшу загрозу для особистості становить стресор, тим активніше до його подолання долучаються неусвідомлені механізми. Таким чином у ситуації кризи “оголюються” саме ті властивості особистості, джерела яких перебувають у глибинах несвідомого. Найбільш виразно зазначена закономірність виявляється щодо копіngu уникання, помітно слабкіше – щодо копіngu, який вимагає зусиль. Для останнього з наростанням кризовості ситуацій знижується роль соціальних передумов – тих, які визначають розвиток особистості в ранньому дитинстві. Тобто в кризових ситуаціях роль несвідомих тенденцій у формуванні поведінки подолання зростає, і моделювання на підставі структурних рівнянь це підтвердило. Очевидно, що в умовах воєнних дій екстремальний стрес є найсильнішим, тож внесок несвідомого у формування копіngu тут особливо вагомий.

Механізми посилення несвідомих чинників у регуляції поведінки в умовах бойових дій описують й інші дослідники. Наприклад, Р. В. Кадиrow [15] вважає, що в екстремальній ситуації бою у військовослужбовця спостерігається “розчинення” свого “Я” у навколишньому середовищі, тобто об’єктивація суб’єкта призводить до поступового розмивання “Я”. Власне “Его”, що так впливає на поведінку особистості у звичайній обстановці, перестає керувати діями людини. Свідоме “Я” заміщується певною мірою несвідомим “Воно”. Тільки такий тип взаємодії із середовищем, на думку дослідника, дає бійцю змогу оптимально реагувати на екстремальність, оскільки знімає усвідомлення винятковості своєї особистості, а відтак породжує в людині страх за себе, вивільняє всі її приховані сили і робить розкутою, збільшуючи шанси на виживання. У досвідченого воїна несвідоме, як правило, є конструктивним і виявляється у володінні життєво важливими навичками та автоматизмами, які були набуті раніше в процесі тренувань і минулого досвіду.

Запропонована нами системна модель формування копіngu передбачає виділення окремої підсистеми – “Несвідомого”. Припускаємо, що застосування цієї моделі до ситуацій воєнного стресу може дати дуже багато корисної інформації про формування копінг-стратегій подолання в умовах воєнних дій.

Висновки. Отже, у ході нашого дослідження основні здобутки та найгостріші проблеми, які постають у зв’язку з вивченням копіngu в умовах воєнних дій, проаналізовано з позицій трьох основних підходів – диспозиційного, транзакційного та психодинамічного. Необхідність проведення Антитерористичної операції на сході нашої держави ставить перед українським суспільством нові виклики, які можна узагальнити таким чином: як зберегти психологічне здоров’я українських військовослужбовців та цивільного населення в умовах гострого воєнного стресу. У контексті порушеної проблеми дослідження в межах диспозиційного під-

ходу дають змогу удосконалити систему професійного відбору військово-службовців, щоб заздалегідь виявляти найбільш вразливі і найбільш стійкі до стресу категорії особового складу. Результати вивчення подолання з позицій транзакційного та психодинамічного підходів допоможуть визначити специфічні психотерапевтичні мішені відповідно на свідомому і несвідомому рівнях особистості. Усе це в цілому сприятиме активізації конструктивних форм копінгу.

На наш погляд, саме активізація конструктивних форм поведінки подолання у військовослужбовців і цивільних осіб, що перебувають в умовах проведення воєнних дій, є першочерговим завданням психологічної допомоги. Під конструктивними в цьому випадку слід розуміти такі форми копінгу, які дають індивідові змогу ефективно, не завдаючи шкоди собі й тим, хто поруч, долати екстремальні стресові ситуації. Основою активізації конструктивної копінг-поведінки є нарощування внутрішніх і зовнішніх ресурсів такої поведінки.

Застосування ресурсних теорій копінгу до проблем воєнного стресу можна розглядати як перспективу дальших розвідок у цьому напрямі.

Література

1. *Miles T.* Ukraine war crimes trials a step closer after red cross assessment [електронний ресурс] / t. Miles. – Режим доступу : <http://www.reuters.com/article/2014/07/22/us-ukraine-crisis-warcrimes-iduskbn0fr0v920140722>
2. *Walton J. R.* The impact of war on the mental health of children: A Salvadoran study / J. R. Walton, R. N. Nuttall, E. V. Nuttall // *Child Abuse and Neglect.* – 1997. – № 8. – Р. 737–749.
3. *Адаев А. И.* Оценка и прогноз психологической готовности сотрудников ОВД к деятельности в экстремальных ситуациях / А. И. Адаев. – СПб. : Питер, 2004. – 212 с.
4. *Сагалакова О. А.* Метакогнитивные копинг-стратегии при переживании военного стресса / О. А. Сагалакова, Д. В. Труевцев // *Вестник Алтайской науки.* – 2013. – № 1. – С. 140–144.
5. *Наконечный В. Д.* Досвід організації психологічної роботи під час ведення збройних конфліктів, підготовки та виконання миротворчих завдань / В. Д. Наконечний, В. С. Клименко, Н. І. Копаниця; Соціально-психологічний центр Збройних сил України. – К., 2013. – 56 с.
6. *Брюханов О. В.* Аналіз моделей копінг-поведінки у співвідношенні з профілем особистості у військовослужбовців з дезадаптивними станами / О. В. Брюханов // *Таврический медико-биологический вестник.* – 2010. – Т. 13, № 1 (49). – С. 20–22.
7. *Брюханов О. В.* Порівняльний аналіз переважних стратегій допінг-поведінки у військовослужбовців з дезадаптивними станами / О. В. Брюханов // *Таврический медико-биологический вестник.* – 2009. – Т. 12, № 4 (48). – С. 19–22.
8. *Родіна Н. В.* Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : дис. доктора психол. наук: 19.00.01 / Родіна Наталія Володимирівна; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – 504 с.
9. *Bolger N.* Coping as a personality process: A prospective study / N. Bolger // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 1990. – № 59. – Р. 525–537.

10. Connor-Smith J. K. Relations between personality and coping: A meta-analysis / J. K. Connor-Smith, C. Flachsbart // Journal of Personality and Social Psychology. – 2007. – № 93. – P. 1080–1107.
11. Lazarus R. S. Stress, appraisal, and coping / R. S. Lazarus, S. Folkman. – New York : Springer, 1984. – 444 p.
12. Folkman S. Coping: pitfalls and promise / S. Folkman, J. T. Moskowitz // Annual Review of Psychology. – 2004. – № 55. – P. 745–774.
13. Szilagyi Z. Comparative analysis of stress and coping features of hungarian soldiers serving in missions / z. Szilagyi, i. Kocso, c. Csukonyi, a. Nemeth // Academic and applied research in military science. – 2010. – vol. 9, № 1. – p. 87–105.
14. Peng A. C. A moderated mediation test of personality, coping, and health among deployed soldiers / A. C. Peng, L. T. Riolljohn, S. P. Everett // Journal of Organizational Behavior. – 2012. – № 33. – P. 512–530.
15. Кадыров Р. В. Посттравматический рост как результат переживания психической травмы (на примере военнослужащих, принимавших участие в боевых действиях, и сотрудников МЧС России) / Р. В. Кадыров // Проблемы здоровья личности в теоретической и прикладной психологии : материалы междунар. науч.-практ. конф. – Владивосток, 2011. – С. 283–290.

Reference

1. Miles, T. Ukraine war crimes trials a step closer after red cross assessment, <http://www.reuters.com/article/2014/07/22/us-ukraine-crisis-warcrimes-iduskbn0fr0v920140722>
2. Walton, J. R. Nuttall, R. N. Nuttall, E. V. (1997). The impact of war on the mental health of children: A Salvadoran study. Child Abuse and Neglect, 8, 737–749.
3. Adaev, A. I. (2004). *Otsenka i prognoz psihologicheskoy gotovnosti sotrudnikov OVD k deyatelnosti v ekstremal'nykh situatsiyah* [Evaluation and prediction of psychological willingness to act in extreme situations of IAB staff]. St. Petersburg (rus).
4. Sagalakova, O. A. (2013). Metakognitivnye koping-strategii pri perezhivanii voennogo stressa [Metacognitive coping strategies in experiencing military stress] *Vestnik Altayskoy nauki*. [Vestnik Altayskoy nauki] 1, 140–144 (rus).
5. Nakonechniy, V. D. Klimenko, V. S. Kopanitsya, N. I. (2013). Dosvid organizatsii psykholoichnoi roboty pid chas vedennia zbroinykh konfliktiv, pidgotovky ta vykonannia myrotvorchyykh zavdan [Experience of organisation of psychological work during armed conflicts, training and conducting peacekeeping operations]–Kyiv Social and Psychological Center of the Armed LForces of Ukraine (ukr).
6. Bryuhanov, O. V. (2010). Analiz modeli coping-povedinky u spivvidnoshenni z proflem osobistosti u viiskovosluzhbovtiv z dezadaptivnymy stanamy [Analysis of models of coping behavior proportiona to personal profile of militaries with disadaptive states] *Tavrisheskiy mediko-biologicheskyy vestnik* [Tauridian medical and biological almanac]. Vol. 13, no1(49), pp. 20–22 (ukr).
7. Bryuhanov, O. V. (2009). Porivnialnyi anallz perevazhnykh strategii coping-povedinky u viiskovosluzhbovtiv z dezadaptivnymy stanamy [Comparativ analysis of dominate strategies of coping behavior of militaries with disadaptive states] *Tavrisheskiy mediko-biologicheskyy vestnik* [Tauridian medical and biological almanac] Vol. 12, no4 (48), pp.19–22 (ukr).
8. Rodina, N. V. (2013). *Psykholoogia koping-povedinky: sistemne modeliuвання* [Psychology of coping behavior: system modeling: Diss. for doctoral degree in

- psychological sciences. – 19.00.01] D. Sc. Thesis, Kyiv Taras Shevchenko National University. Kyiv Ukraine.
9. Bolger, N. (1990). Coping as a personality process: A prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 525–537.
 10. Connor-Smith, J. K. and Flachsbart, C. (2007). Relations between personality and coping: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 1080–1107.
 11. Lazarus, R. S. and Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
 12. Folkman, S. and Moskowitz, J. T. (2004). Coping: pitfalls and promise. *Annual Review of Psychology*, 55, 745–774.
 13. Szilágyi, Z. Kocsó, I. Csukonyi, C. Nemeth, A. (2010). Comparative analysis of stress and coping features of hungarian soldiers serving in missions. *academic and applied research in military science*, vol.9, no1, pp. 87–105.
 14. Peng, A. C. and Riollijohn, L. T. Everett, S. P. (2012). A moderated mediation test of personality, coping, and health among deployed soldiers. *Journal of Organizational Behavior*, 33, 512–530.
 15. Kadyrov, R. V. (2011). Posttravmaticheskiy rost kak rezultat perezhivaniya psihicheskoy travmy (na primere voennosluzhaschih, prinimavshih uchastie v boevyih deystviyah, i sotrudnikov MChS Rossii) [Post-traumatic growth as result of psychic trauma experience (as an example of militaries and MES staff of Russia)] *Problemy zdorovya lichnosti v teoreticheskoy i prikladnoy psihologii: Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Problems of personality health in theoretical and practical psychology. [Text]: Materials of the Int. scient.- pract. conf.] Vladivostok, pp. 283–290 (rus).

Родина Н. В. Копинг в условиях военных действий: вызовы для украинского общества

Проведен обзор исследований военного стресса в рамках основных теоретических подходов, перспективных для практического применения. Обращается внимание на тот факт, что сегодня большие массы людей, как военнослужащих, так и гражданского населения, подвергаются воздействию экстремального стресса. Рассмотрены основные парадигмы исследования военного копинга: диспозициональная (заключается в том, что личностные черты способны влиять на конкретные типы специфического поведения совладания в стрессовых условиях), транзакционная (рассматривает когнитивную оценку как первичный компонент процесса совладания с трудностями, которая может взаимодействовать со способами совладания со стрессовыми факторами) и психодинамическая (раскрывает роль бессознательного в формировании копинга в условиях военных действий). Отмечено, что спектр личностных черт, оценочных модераторов и бессознательных факторов, изучаемых в контексте преодоления военного стресса, пока что еще достаточно узок. Сделан вывод, что результаты изучения совладания в рамках этих парадигм будут способствовать активизации конструктивных форм копинга.

Ключевые слова: копинг, военные действия, Украина, диспозициональный подход, транзакционный подход, психодинамический подход.

Rodina N.V. Coping with war: challenges for Ukraine

In this paper, a review of studies of military stress within the major theoretical approaches, looking for practical use, taking into account the fact that now the great